

Heksens blod

Af Heidi Pfeffer

Engang i slutningen af forrige århundrede fortalte Kirsten Jørgensdatter i Heager følgende:

»I Nørre Bork var en Kone, der havde Ord for at kunne hegse. En Nabo-kone til hende blev saa grov syg og kunde ikke en Gang trække i hendes egne Klæder. Saa kom de i Tanker om at søge Raad oppe i Give. De kørte hende i Sengeklæder derop, men hun sad i Agestolen hjem, saa dygtig var hun bleven. Manden der sagde til hende: »Naar du kommer nu hjem, saa vil der komme en og høre til, hvordan du har det. Saa skal din Mand staa i Skjul bag Døren og give hende én ind i Næse og Mund, saa den kan komme til at bløde. Hun vil da samle hendes Forklæde op, for at Blodet kan dryppe i det, men det maa ikke ske, han skal rive det fra hende.« Den Kone, der kunde hegse, hun kom ogsaa strags, da de var kommen hjem og vilde høre til det. Hun fik saa én paa Næsen og vilde samle Forklædet op, som den kloge Mand havde sagt, men det fik hun ikke Lov til. Nok er det, Konen kom sig...« (Kristensen 1936, VI, nr. 731).

Kirsten Jørgensdatters fortælling er ikke enestående, men falder inden for en sagntradition, der handler om hekses »forheksning« af mennesker og dyr. De sagn, der her skal omtales stammer næsten alle fra folkemindesamleren Evald Tang Kristensen samlinger af danske sagn (1).

Når folk mente de var ramt af en forheksning og havde lidt under den i længere tid, opsøgte de gerne en klog mand eller kone. Denne person gav så et råd om, hvorledes man skulle håndtere og bryde trolddommen.

De kloge folk fungerede som heksenes modstandere. Deres opgave var at skaffe det tilbage, som heksen havde frataget sit offer. Det kunne være hans eller hendes egen, dyrenes eller familiens førlighed eller »lykke«. Havde man for eksempel uheld med produktionen af sit smør, kunne det være fordi en heks havde stjålet gårdens smørlykke, så hun selv fik det gode smør.

De kloge folk havde især tre råd at give folk, der var plaget af hekserier: Enten skulle man slå den første person der kom, til blods uden hensyntagen til om det var nogen man kendte eller sågar et familiemedlem, eller man

»Naar du kommer hjem, saa vil der komme en og høre til, hvordan du har det. Saa skal din mand staa i skjul bag døren og give hende én ind i næse og mund, saa den kan komme til at bløde.« Tegning: Katrine Chang.

skulle tage gløder og kaste op under tøjet på heksens ryg eller smide det lige i ansigtet på heksen. Endelig kunne man give heksen et ordentligt rap af pisken. Rådene kunne også være mindre voldelige. Sommetider mente man, at det var nok hvis heksen blev forhindret i at se og røre offeret.

Der er ikke nogle forskelle på rådene mod hekserier fra den kloge mand og den kloge kone. Derimod er der en klar overvægt af kvinder, som overfaldes i sagnene. Af de 43 sagn, der udgør materialet er der i 35 tilfælde oplysninger om hvem der overfaldes, nemlig kvinder i 33 sagn og mænd i 2. Dette svarer til oplysninger vedrørende 1500- og 1600-tallet. I de 83 trolddomssager Kim Tørnsø har undersøgt er 74 af de anklagede kvinder, 8 mænd og 1 uoplyst, medens Merete Birkelund oplyser, at i hendes materiale er 88 % af de anklagede kvinder og 12 % mænd (Tørnsø 1986, Birkelund 1983). Begge forfattere arbejder med historiske kilder, men tendensen har tilsyneladende holdt sig til det 19. århundrede, hvor de her behandlede sagn er fortalt og indsamlet (2).

Den forheksede

Før man kunne udpege en person som heks, var det af stor vigtighed, at der i lokalsamfundet havde fundet begivenheder sted, som kunne forklares med forheksning.

Den hyppigste årsag til anklager om forheksning var syge dyr på gården, oftest var det kreaturerne, der var syge, men det kunne også være får eller heste. Mistanken om at dyrene var forheksede, kunne opstå, hvis en kone i byen gik ind i stalden uden et acceptabelt ærinde. Her kunne hun så finde på at gå og stryge alle kreaturerne over ryggen, eller man fandt, efter hun var gået, små pakker med hår og negle i dyrenes krybber:

»Per Andersens kone var også slem til at forgjøre kreaturer, så en gårdmand, der boede ved siden af hende, havde uheld med dem til enhver tid. Enten døde de, eller de vilde ikke trives, for hun gik altid og strøg på dem, og det var både når de stod i stalden, og når de var på marken. Det kunde de ikke få hende til at lade være, indtil en dag, da manden stod i gården og spændte sine heste for. Så kom hun igjen og begyndte at stryge den sorte hest fra ende til anden. Men da gav manden hende et dygtigt rap af pisken. Så blev hun vred og kom ikke der mere. Fra den dag kunde manden kjende, at han fik mere held med sine kreaturer« (Kristensen 1900, VI, 1, nr. 1405).

I en del sagn var det mænd, der blev forheksede. Når det var tilfældet havde manden gerne ligget syg i flere år, uden at man kunne finde nogen årsag, og det var først når man rådførte sig med en klog mand eller kone, at man fandt frem til at han var forhekset.

I et sagn fortælles det, at en kone havde det største besvær med at holde den formodede heks udenfor huset. Hun luskede hele tiden rundt for at trænge indenfor og derved ødelægge effekten af den kloge kones råd. På andendagen så heksen sit snit til at komme ind til manden:

»Lismette kom ind og gik straks hen til sengen, hvor den syge lå. Derpå udstødte hun en skoggerlatter, da hun gik forbi den fortvivlede kone. Manden lå syg i længere tid og døde endelig under store lidelser. Havde konen endda taget en ting og slået heksen til blods med, da havde hekseriet straks tabt sin virkning« (Kristensen 1900, VI, 1, nr. 901).

Sådan fortalte Lovise Hansen fra Hurup. Men også kvinder kunne forhekses. Her udøvedes trolddommen på en anden måde, idet heksen opsøgte kvinden og gav hende en forhekset ting, for eksempel et æble, hvorefter hun blev syg.

I mange tilfælde var man i lokalsamfundet meget bevidst om hvem, der var en heks og kendte til trolddom, og folk nærrede derfor ikke nogen som helst tvivl om, hvem skylden for ulykkerne skulle tillægges. Kendte man heksen var det som regel en gammel fattig kone, der tiggede mælk og mad. Det kunne også være en nabokone eller en hel familie:

»Hos vor nabo i kroen var alting forgjort. Når Maren Håning så kom der og skulde til at kurere på de kreaturer, skulde hun altid have noget fra et fremmed sted, enten salt eller en uldnål, eller brød, og det skulde enten stjæles eller tigges, men ikke købes. Så kom de altid ned til mine forældre og vilde have det, for i nabogården før østen var de hekse, der kunde det ikke gå an at få noget. I den gård havde de en tumling, og da de mænd nu havde ager om ager, listede kromanden sig en dag til nede i lavningen, de kaldte dalen, at rende på den her tumling og give ham én i næse og mund, så blodet sprøjter ud af ham. Det arme sølle spøgelse blev så forskrækket og turde ikke tage igjen, men kom rendende ind til mine forældre og græd. Det var ellers et sølle skikkeligt skind, og min moder vaskede ham ren, og min fader trøstede ham og fulgte ham hjem. Forældrene var bedrøvede over den behandling, men der kom ikke mere ud af den ting« (Kristensen 1900, VI, 1, nr. 1371).

Beretningen er et godt eksempel på, hvorledes en hel familie blev betragtet som hekse af en overtroisk kromand, på grund af et sygt barn. På trods af at han betragtede hele familien som hekse, er det værd at bemærke, at det var tumlingen, som han tilsyneladende tillagde hekseevner og slog til blods.

I de tilfælde, hvor man var uvidende om hvem skadevolderen var, kunne den kloge mand eller kones råd afsløre heksen. Når man kom hjem, skulle man slå den første person til blods, der kom og ville besøge gården, eller kaste gloende ild på hende. Det var aldrig den kloge mand eller kone selv, der udøvede volden, men pårørende eller på anden måde implicerede, der fulgte deres råd.

Det er også værd at lægge mærke til, at det altid var en kvinde, der kom tilstede og blev skadet, selvom den kloge mand eller kone ikke udtalte sig om heksens køn. En forklaring på dette kan være, at det oftest var kvinderne, der havde kontakt med naboerne i løbet af en arbejdsdag, da mandens arbejde hovedsageligt foregik udenfor gårdens område, for eksempel på markerne.

Den ukendte heks befandt sig tættere på de implicerede personer, end den kendte heks, der ofte bevægede sig i periferien af landsbysamfundet. Var heksen ikke kendt, viste det sig ofte at være en nabokone, en ung enke eller bare en kone. I hvertfald en person, der ikke havde givet nogen anledning til mistanke om hekseri før.

Volden

I sagnene er der en klar overvægt af mænd, som overfaldt og slog heksene til blods, mens kvinderne var mere tilbageholdende. Dette mønster passer ind i de samfundsnormer, der var gældende i forrige århundrede: manden var den aktive og udfarende, der forventedes at give udtryk for aggressioner gennem handlinger, som for eksempel at slå en heks; kvinden var den passive og stille, der nok i højere grad kunne forventes at benytte sig af verbale aggressioner. Det må derfor anses for sandsynligt, at der både fra heksens og de skadelidtes side har været verbale aggressioner imellem dem længe, før de skadelidte tolkede en aktuel ulykke som noget ikke-naturligt og søgte råd om modtrolddommen.

De voldelige sagn blev især fortalt af mænd. Også her passer fortællernes køn fint med mandens mere udfarende rolle i samfundet.

Det var oftest den mand, der var ramt af forheksningen, som selv udøvede volden. Hvad enten det var hans kreaturer, får, smørlykke eller kone der var målet for en forheksning, var det ham, der tog affære. Var det en kvinde, der overfaldt en heks, var det ofte fordi, det var hende selv eller hendes mand, der var offeret. Var manden forhekset, kunne han også påregne at få hjælp af naboer eller karlen på gården, som det var tilfældet i dette sagn, hvor karlen opdagede, at nabokonen gemte en voksdukke, der forestillede hans husbond, på kirkegården. Karlen blev til sidst så træt af nabokonens falske beklagelser over mandens sygdom, at han tog affære:

»Karlen kommer så ind og hører, hvordan hun står og beklager ham. Så siger han: »Men véd I ingen råd?«- »Å«, siger hun »nej, dersom a vidste noget råd, så véd Vorherre, a vilde gjøre, hvad a kunde.« – »Jo«; siger han, »I véd nok råd, I skal kurere manden«. Men hun gjorde mange bønner og forsikrede, at hun ikke kunde. »Hvis I ikke kurerer ham, så lever a ikke liv i Jer!« råber han. Hun troede, han var gal, men han slog ned for gevalt på hende, te både blod og skidt fløj af hende, og så siger han til konen i gården, at hun skal sætte et ordentligt bål ild på, og det skulle være straks. Det gjorde hun også, og så måtte den fremmede kone dandse forved ham for kjæppen op på kirkegården og tage dukken og gå forved ham hjem og putte den i ilden og brænde den. Fra den dag af kom manden sig daglig, og om foråret kunde han følge hans plov og var en frisk mand siden.« (Kristensen 1900, VI, 1, nr. 908).

Blodets betydning

Indgroede forestillinger og ordsprog præger før som nu vores holdninger til blod. En vred mands blod »koger«, en familie kan trænge til at få tilført

»nyt« blod og man kan foretage en handling med »koldt« blod. Unge mennesker kan være »varmblodede«, din familie er dit »kød og blod«, man kan være »blodbrødre« og heksene underskrev deres pagt med djævlens blod.

Fælles for disse forestillinger er tanken om at blodet er noget særligt kraftfyldt. Allerede antikkens filosoffer betragtede blodet som bæreren af livskraften og sjælen. Man kunne iagttage hvordan livskraften ebbede ud, når et dyr eller menneske forblødte. Derfor har man mange steder i verden brugt at drikke et nedlagt eller slagtet dyrs blod, for at erhverve dyrets kræfter og egenskaber.

I antikken mente man, at der var fire elementer, nemlig vand, luft, ild og jord, som alle er evige og konstante. Ligesom de 4 elementer mente man også, at der var 4 kardinalvæsker i legemet: blod, slim, gul og sort galde. Sygdomme opstod hvis balancen mellem væskeerne blev forskubbet.

Det er altså både en repræsentant fra grundvæskeerne og fra grundelementerne, der optræder i troen om heksens blod. Det kunne derfor tænkes, at troen på blodets kraft byggede på en ældre lære, hvoraf der endnu var rester tilbage.

Blodet besad ikke bare gode egenskaber, men kunne også betragtes som ondt eller dårligt blod. I nyere tid har man forsøgt at uskadeliggøre det ved at årelade patienten og derved fjerne det dårlige blod. I den forbindelse blev næseblod betragtet som en naturlig og nyttig blødning. Det var kroppens egen måde at skille sig af med det skadelige blod – naturens egen åreladning.

Det var ikke bare i Danmark, at forestillingerne om blodets kraft var udbredt. I. Reichborn-Kjennerud skriver, at blodet i nyere norsk folketro har været betragtet som en magtfuld væske. Han fortæller, at menneskeblodet i gammel tid havde en antidæmonisk magt, som kunne bryde trolddom. For eksempel kunne maren og varulven blive til mennesker igen, hvis de blev slået til blods. Troldkvinderne mistede deres magt, hvis de blev slået i ansigtet så blodet flød, men de klarede sig, hvis de kunne forhindre at blodet nåede jorden (Reichborn-Kjennerud 1944). Norge adskiller sig fra andre lande ved at man skal slå heksen med en træsko, og helst den venstre, der er den kolde, forkerte side af mennesket (jævnfør kinesernes yin):

»Finder man Tuss-Lort, som ikke er så sjælden at se, skal man tage 9 slags Ris og pidske den med, og saa vil man derved mane Troldkjærringen til sig. Hun kommer da ofte så »skummen« staar i Skoene hendes. – Træffer man hende saaledes, skal man trække af sig (den venstre?) Skoen og slaa hende i Munden, saa Blodet kommer ud. Hun mister derved sin Magt« (Alver 1971, 166).

»De slog hende med knyttede hænder i ansigtet, hvorpå den ene strøg hendes tørklæde bort og begge gav sig på den voldsomste måde til at slide store håndfulde hår af hendes hoved.« Tegning: Katrine Chang.

Sagntypen er også kendt i Sverige, hvor Carl-Herman Tillhagen her sidestiller den kloge mand/kvinde og den trolddomskyndige, da han omtaler begge grupper indenfor en opremsning af denne sagntype: »Hur farlig den kloke än kunde vara, visste man medel att beröva honom förmågan att utöva sin makt eller att göra den om intet. Över hela vårt land gäller regeln, att slog man till den kloke, så att bloden rann, så var hans makt bruten« (Tillhagen 1962).

Samme sagntype har været kendt i Tyskland, hvor Wilhelm Mannhardt i sin bog »Die praktischen Folgen des Aberglaubens« fra 1878 skriver, at på baggrund af en stærk mistanke om hekseri blev den mistænkte person grebet og slået så længe, at hendes blod begyndte at flyde, dette blev derpå givet til den syge eller han blev vasket med det; eller hun blev slået indtil hun lovede at ophæve trolddommen (Strack 1900).

I Gustav Henningsens omtale af heksesager efter år 1700 fremgår det, at man tit opsøgte den mistænkte og slog og mishandlede hende, oftest ved at slå hendes ansigt til blods. Dette blev gjort for at straffe hende:

»1855, den 28. juni, blev en fattig enke i Vendsyssel overfaldet af to mænd, da hun var på vej hjem fra en mose, hvor hun havde skåret tørv hele dagen. De slog hende: »med knyttede hænder i ansigtet, hvorpå den ene strøg hendes tørklæde bort og begge gav sig på den voldsomste måde til at slide store håndfulde hår af hendes hoved. Omsider da de havde endt deres mishandling og den gamle kone vedblev jamrende at udråbe: »Hvorfor behandler I mig således? Hvad har jeg gjort jer?«, svarede den ene: »Det har du fået for, hvad du har gjort ved min kone og min pige« (Henningsen 1975).

At slå til blods er altså ikke bare et overleveret sagnmotiv. Det har sin oprindelse i virkelige begivenheder. Det er derfor nærliggende at antage, at der i dele af det her omtalte sagnmateriale skjuler sig begivenheder, som virkelig har fundet sted, og at troen på en effektiv modtrolddom bestod i at slå heksen til blods, der stadig var udbredt i 1800-tallet, har lange historiske rødder.

Fandens pølse

Der skal her omtales yderligere to sagn, der adskiller sig noget fra det øvrige materiale. I det første fortælles der om hvorledes en »slem« kælling i byen havde haft en blodstyrning kort inden hun skulle dø, hvortil smeden kommenterede: »Det var endda slemt blodet gik af hende, for nu får Fanden ingen pølse« (Kristensen 1900, VI,1, nr. 1437). Sagnet er meget indforstået, da meddeleren ikke fandt det nødvendigt at oplyse om den udbredte tro på, at en heks ikke kunne dø, før der blev sat ild ind under hendes seng. Oplysningen om »Fandens pølse« er i forbindelse med dette materiale bemærkelsesværdig, men måske hentyder den til den samme tro som gjorde sig gældende, når man slog en heks til blods: Blodet spillede en rolle for heksens forbindelse med Fanden. Det var så kraftfuldt, at heksen kunne uskadeliggøres ved at miste lidt af det blod, der tilsyneladende var bestemt for Fanden efter hendes død.

I det andet eksempel havde den kloge mand givet det råd til en troldomsramt familie, hvor moderen var syg, at de ikke måtte give »noget hen« i tre dage. Dette gjorde de alligevel, idet naboen blev budt på kaffe, da den syge moder ikke mente, at det kunne skade noget. Derefter forværredes hendes tilstand og den kloge mand blev atter opsøgt. Han kunne oplyse, at det var kl. 2 om eftermiddagen, de havde brudt hans råd, for da var hans

næse begyndt at bløde. Han var derfor nu ude af stand til at gøre noget ved det (Kristensen 1936, VI, nr. 646).

Her var det ikke heksen men den kloge mand, der begyndte at bløde fra næsen. En forklaring på sagnet kan være, at den kloge mand havde tabt kampen mod heksen, og selv rantes af den straf, han havde tiltænkt hende. Det fremgår ikke af sagnet om det var naboen, der var en heks, men det må antages ud fra de øvrige optegnelser om, hvorledes heksen forsøgte at komme til den syge og derved bryde den kloge mands modtrolddom.

Blodet rammer jorden

Det spiller en afgørende rolle, at blodet kom til at dryppe på jorden efter at heksen var slået. Dette forklares i sagnene med, at ellers var hendes magt ikke brudt:

»Da hun nu kom, sad æ Lille-Mand og hans Kone og fik deres Davre, og saa springer han hen, lige idet hun triner ind ad Døren, og giver hende en ind i Næse og Mund, og hun jager Forklædet op for Ansigtet for at tørre Blodet af, men han griber i det og siger: »Nej, hold, lad os faa det paa Jorden.« Hun rendte jo saa hjem ad og blev gal i Hovedet« (Kristensen 1936, VI, nr. 730).

Det har været meget vanskeligt at opspore en forklaring på, hvorfor det var så vigtigt, at blodet ramte jorden. Tilsyneladende har forskerne stillet sig tilfredse med forklaringen om den brudte magt, og ikke gået nærmere ind på hvorfor.

Det eneste forsøg på en forklaring på jordens betydning i forbindelse med blod, er givet af Maria Leach i »Dictionary of Folklore, Mythology and Legend« fra 1949. Her skriver Leach, at onskabsfulde ånder, hekse, djævle og varulve kunne uskadeliggøres hvis man sikrede sig en dråbe eller to af deres blod. Blodet fra mennesker og mange dyr måtte ikke falde på jorden, for så ville det gennemvæde jorden med ejerens sjæl eller ånd, således at det gjorde jorden hvorpå det faldet til farlig jord. Man troede nemlig at ejerens sjæl derefter for evigt ville være dér, parat til at skade indtrængende personer.

Ud fra denne beskrivelse kan man altså vælge at opfatte blodets forbindelse med jorden som om man gerne så jorden befængt med hekseblod, hvis man slap af med heksen, og så bar over med jordens farlighed bagefter.

Det vil imidlertid være muligt at tolke betydningen af blodet på jorden som udtryk for flere forskellige lag af folketro.

Jorden kan også opfattes som en neutralisator af blodet, som på denne måde bliver det naturlige, der opløser det overnaturlige. I trylleformler fra gammel tid er det påfaldende, hvilken forskel der er på godt og ondt blod.

Var legemet udsat for ondsindede angreb måtte man gribe til skrappe midler. I trylleformlerne synes der at være en forestilling om, at det onde skal manes ned i jordfaste sten, bjerge eller jorden. Ligesom genfærd uskadeliggøres ved at blive manet ned i jorden, således uskadeliggøres også hekse. Blodet »manes« ned i jorden. F. Ohrt skriver i »Da signed Krist«, at jorden fra ældgammel tid har haft to betydninger: den opsuger ondet (som rådner i jorden) og den styrker, ved sin evige kraft, den svage organisme (Ohrt 1927, 362-67).

Indenfor sagntraditionen kan mange troselementer føres tilbage til antikken. I stil med byggeklodser har man kunnet bruge dem næsten efter for-godtbefindende, uden at brugeren altid har været klar over den oprindelige betydning af sine handlinger. Gustav Henningsen har udtrykt det på følgende måde: »Folketroens elementer udgør ikke et samlet system, tværtimod består den af forestillinger hidrørende fra vidt forskellige og ofte hinanden modsigende tankebygninger. (...) Disse modsigelser opleves dog ikke af traditionsbærerne, eftersom de enkelte forestillinger og riter er knyttet til forskellige hverdagssituationer, som sjældent aktualiseres samtidig« (Henningsen 1991b, 21).

Henningsen fortæller også om, hvorledes man i konkrete danske heksesager efter år 1700 har brugt vold mod heksen helt i stil med sagngruppen »heksens blod«, dog uden at nævne hvorvidt man tvang heksen til at lade blodet falde på jorden (Henningsen 1975). Dette »jordelement« har alligevel optrådt i flere af de konkrete sager, hvor troen om blodet, der bryder heksens magt, tydeligt kommer til udtryk. Det at lade blodet falde på jorden er blot et element, der i en senere retssag eller omtale af begivenheden ingen vægt tillægges af myndighederne, men som for udøveren hængte nøje sammen med hans handlinger. I sagnmaterialet kommenterede fortælleren jo ofte sagnet med bemærkninger som »for blodet skulle ramme jorden, ellers var hendes magt ikke brudt« og »havde han bare ladet blodet ramme jorden...«

En slagsmålskultur

Kan man på grundlag af de omtalte tilfælde af vold mod hekse i Danmark tale om en slagsmålskultur?

Den mest udbredte forklaring på volden mod heksene er, at befolkningen var vant til at afgøre stridigheder ved hjælp af slagsmål. Axel Steensberg påpeger, at der var forskel på den sjællandske og jyske landbefolkning, med hensyn til slagsmål og brug af vold. Den sjællandske befolkning, hævder han, var mere vant til landsbyfællesskabet og bedre til at klare de stridigheder, der opstod i et tæt befolket område uden at gribe til vold. Derimod var

den jyske befolkning vant til at bo i mindre landsbyer eller i øde egne, hvor man var mindre øvet i at omgås folk, og til at klare problemerne i gemytlighed (Steensberg 1969, 24-32).

Merete Birkelund er inde på det samme i »Troldkvinden og hendes anklagere«. Hun opremser følgende årsager til trolddomsbeskyldninger i 1600-tallets Danmark: nabostridigheder, tiggeriafslag, vold mod »heksen« og ophævelsen af ens eget ansvar i en sag, som de grunde der blev mest benyttet, når en heks stod anklaget (Birkelund 1983, 137).

En anden forklaring på volden mod heksene, skal måske søges deri, at befolkningen i 1800-tallet ikke længere kunne regne med retsvæsnet opbakning i anklagerne mod heksene. Da det er almindeligt anerkendt, at heksetroen holdt sig helt ind i 1900-tallet, er det nærliggende at formode, at befolkningen kan have følt sig svigtet af retsvæsnet i sager om hekse – i 1693 blev den sidste officielle heksebrænding foretaget på Falster. Befolkningen kan derfor have oplevet en pludselig afmagtsfølelse, når de nu ikke længere kunne sætte deres lid til retsvæsnet, men var tvunget til at øve selvtægt, hvis de ville befri sig fra heksen. Denne forklaring er meget sandsynlig, da det går som en rød tråd igennem sagnene om heksens blod, at man måtte klare problemerne på lokalt plan, uden myndighedernes indblanding.

Befolkningens afmagtsfølelse kan således ses som én forklaring på brugen af vold mod de formodede hekse.

Blodet og volden som straf

I bogen »Naturlige symboler« beskriver den engelske socialantropolog Mary Douglas en anden forklaring, som fungerer på et mere ubevidst plan. Douglas betragter et legeme som et symbol på samfundet, og mener at man må betragte legemets udsondringer som et samfunds svage punkter. Det som trænger ud fra et legeme betragtes som noget marginalt, der har overskredet legemets grænser. Således kan man også betragte et menneske, der sættes eller sætter sig uden for samfundet som en marginal person, der både hører til og ikke hører til. Når et samfund angribes udefra skaber det solidaritet indenfor. Når samfundet til gengæld angribes indefra af individer, straffes disse og strukturen bekræftes offentligt, mener Douglas.

Vælger man at straffe en heks ved at slå hende til blods må det altså betragtes som et forsøg på at straffe den marginale person, der indefra har angrebet samfundet og derved genoprette orden. Straffen må ifølge Douglas teori blive dobbelt, da det er to marginaler der skades: heksen og blodet.

Antropologen Kirsten Hastrup er inde på det samme, idet hun opsummerer følgende: »Siden Foucault udgav sin »Histoire de la Folie« (1961), har

spørgsmålet om galskabens natur og dens position i den vestlige civilisation været rejst i mange forskellige sammenhænge. Hans grundlæggende pointe er imidlertid ikke blevet anfægtet: ethvert samfund definerer til enhver tid sine »gale«, og udgrænser dem fra samfundet, hvis »normalitet« derved bekræftes. De »gale« er de nærmeste »andre« i forhold til hvem vi kan se »os selv« i al vores socialitet. Foucaults kortlægning af de forskellige måder, hvorpå samfundet har behandlet sine »afvigere«, bærer også en anden pointe: de mennesker som i én tid betragtes som »normale« bliver i en anden tids forståelsesramme til afvigere og må indespærres, straffes, institutionaliseres, eller hvad man nu kan tænke sig« (Hastrup 1986, 16).

Den franske antropolog Jeanne Favret-Saada, opstiller i sin bog »Deadly words – witchcraft in the Bocage« en teori om hvorledes hekse, afheksere og forheksninger opfattes. Favret-Saada's arbejder koncentrerer sig om et fransk område, men hendes iagttagelser passer fint på det danske heksestof. Favret-Saada bemærkede, at der blandt bønderne i hendes arbejdsområde klart blev skelnet mellem almindelige uheld og en ualmindelig gentagelse. Med andre ord: det var først når uheldene begyndte at ramme i en serie, at man fik mistanke om hekseri. I det danske materiale findes kun få oplysninger om, at der har været flere tilfælde af uheld, inden man afslørede heksen, men det kan være udeladt fordi man i sagnene koncentrerer sig om modtrolddommen. Favret-Saada skriver, at den forheksede aldrig selv kommer i tanke om, at han er udsat for en forheksning. Først når en nær ven har sagt de forløsende ord »tror du, at der er nogen, der vil dig ondt?« kan der tages affære. I de danske sagn, hvor man ikke havde mistanke om hekseri, blev dette først opdaget ved besøget hos den kloge mand eller kone. I Frankrig opsøger den forheksede en afheksere, der tager kampen op mod heksen. Det er vilje mod vilje, afhekseren er som regel den stærkeste, der får heksen til at vige, men er det modsatte tilfældet giver afhekseren op og meddeler at en endnu stærkere afheksere må hentes. Favret-Saada sporer i disse handlinger en forestilling om, at heksen har suget noget af ofrets »kraft« til sig, og at det er denne »kraft«, som afhekseren forsøger at tiltrække sig, for derved at »befri« den forheksede og give ham »kraften« tilbage. Således findes der i Favret-Saada's teori en sandsynlig forklaring på, hvorfor man slog heksen til blods. I følge hendes teori har heksen »suget« ofrets kraft til sig. Det kan derfor være denne kraft man forsøgte at »slå ud« ved at slå heksen til blods. Derved kom udøveren af volden til at virke som Favret-Saada's afheksere.

Brugen af vold mod heksene hænger ud fra denne tolkning nøje sammen med forestillingen om at heksen havde suget livskraften til sig. Kun ved at straffe hende og derved tvinge hende til at slippe magten over ofret, kunne man bryde hendes magt. Samtidigt virkede volden også som straf mod de marginale personer, der var sat eller selv har sat sig uden for samfundet, og

som en afreaktion for den magtesløshed folk må have følt, ved at retsvæsnen ikke længere straffede heksene, der nu fik frit spil til deres onde gerninger.

Noter:

1 Materialet begrænser sig til E. T. Kristensens værker »Danske Sagn« bind VI,1 fra 1900 og »Danske Sagn. Ny række« bind 6 fra 1936. Derudover findes kun et sagn hos en anden folke-mindesamler, nemlig Anders Uhrskov i »Sagn og Tro« fra 1923, s. 145-147. 2 Det har ikke været artiklens mål at opspore de heksesager der kan dokumenteres, men to autentiske hekseforfølgelsessager har optrådt i materialet: I et af sagnene hos Tang Kristensens fortæller om heksene i Tise (Kristensen 1936, nr. 746). Denne sag kan der læses mere om i Gustav Henningsens bog »Heksejægeren på Rugård«, her skal det blot nævnes at heksebrændingerne fandt sted i sommeren 1686 (Henningsen 1991a). En anden sag findes også omtalt hos Tang Kristensen i sagnene nr. 1415, 1416 og 1417 i Danske Sagn bind VI,2. Her kan man læse om Danmarks sidste heksemord, nemlig lynchningen af den 82-årige tigger Anne Klemens i Brigsted Østjylland, som blev pryglet ihjel 18. marts 1800 af seks mænd, efter bud fra en smuk 22-årig kvaksalver (Henningsen 1975).

Litteratur:

- Alver, Bente Gullveig: Heksetro og trolddom. Oslo-Bergen-Tromsø 1971.
Birkelund, Merete: Troldkvinden og hendes anklagere. Danske hekseprocesser i det 16. og 17. århundrede. Arusia – historiske skrifter III, Århus 1983.
Douglas, Mary: Naturlige symboler. København 1975. (Fra 2. udg. 1973).
Enzyklopädie des Märchens. Berlin – New York 1979 ff.
Favret-Saada, Jeanne: Deadly words – witchcraft in the Bocage. Paris 1977.
Godfredsen, Edvard: Medicinens historie. 3 udgave. København 1973.
Grambo, Ronald: Norske trollformler og magiske ritualer. Oslo 1984.
Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens. Berlin – Leipzig 1927-42.
Hastrup, Kirsten: Hekseri og psykiatri. I: Peter Elsass og Kirsten Hastrup (red): Sygdomsbilleder. København 1986.
Henningsen, Gustav: Hekseforfølgelse efter »Hekseprocessernes tid«. I: Folk og kultur 1975, 98-151.
Henningsen, Gustav: Fra heksejagt til heksekult 1484-1984. København 1984.
Henningsen, Gustav (1991a): Heksejægeren på Rugård. De sidste trolddomsprocesser i Jylland 1685-87. København 1991.
Henningsen, Gustav (1991b): Folketro. I: Dansk kulturhistorisk opslagsværk. Bind I, 21-23. København 1991.
Kristensen, Evald Tang: Danske sagn VI,1. Århus 1900.
Kristensen, Evald Tang: Danske sagn, ny række bind 6. København 1936.
Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. København 1957.
Kvideland, Reimund og Sehmsdorff, Henning K.: Scandinavian Folk Belief and Legend. Minneapolis 1988.
Leach, Maria: Dictionary of folklore mythology and legend. New York 1949.
Man, Myth and Magic. London 1970.
Reichborn-Kjennerud, I.: Vår gamle troldomsmedisin. I-V. Oslo 1928-47.
Rørbye, Birgitte: En jurist blandt almuesfolk omkring 1875. I: Folk og kultur 1977, 62-77.
Ohrt, F.: Da signed Krist. København 1927.
Steensberg, Axel: Omgangsskikke. I: Dagligliv i Danmark 1620-1720. København 1969, 24-32.
Strack, Hermann L.: Das Blut im Glauben und Aberglauben der Menschheit. München 1900.
Tillhagen, Carl-Herman: Folklig läkekonst. Stockholm 1962.
Tillhagen, Carl-Herman: Vår krop i folktron. Stockholm 1989.
Tørnsø, Kim: Djævletro og folkemagi. Trolddomsforfølgelse i 1500 – og 1600-tallets Vestjylland. Århus 1986.
Uhrskov, Anders: Sagn og Tro. København 1923.

Summary

The witch's blood

The article discusses a small number of legends on the theme of »the witch's blood« that constitute part of Evald Tang Kristensen's collection of Danish legends from the 19th century. The legends in question relate how people when thought to be under a witch's spell, following the advice of wise men and women (quacks), would assault and batter the woman believed to be the cause of their afflictions.

The article examines whether these assaults were in fact expressions of a confrontational culture where aggressions were channelled through physical assault. Applying the Mary Douglas theory of the body as a symbol of society and the body fluids as symbols of the superfluous, anyone who voluntarily or forcibly was isolated from society became a marginal, an expendable person. When society is attacked from outside the reaction is one of solidarity. When, however, society is attacked from within, the individual attackers are punished.

The punishment for marginal persons in the 19th century was beating to the point of profuse bleeding. We must assume that the legends are mirroring historical events and that the belief in beating the witch to bleeding as an effective counterspell is rooted in history as it was still commonly applied throughout the century.

The legends emphasize the importance of spilling the blood on the ground. Hence it becomes crucial to prevent the witch from collecting the blood in her apron. The explanation offered by the legends is that it is the only way of breaking her power. The earth is perceived as a neutralizing agent that absorbs and dissolves the supernatural.

Throughout the ages blood was considered to possess special powers. The philosophers of antiquity thought blood to be the bearer of the spirit and the life force. In her studies of French witch trials Jeanne Favret-Saada has repeatedly come across the notion that the witch sucked the victim's »power«. It would seem to be this power they sought to »recapture« by beating the woman. Since they considered the blood to be the bearer of the life force, it is likely that it was precisely the spilled blood which they believed to have been »drained« by the witch.

Legends about the witch's blood may be interpreted from the basic assumption that the witch had sucked the victim's strength from its blood. Thus, in order to recapture the strength it became imperative to beat the witch and make *her* blood flow. The blood must then be spilled upon the ground which in turn would absorb and dissolve the witch's power over the victim. This type of violence was apparently a way of coping with powerlessness when confronted with the illnesses and inexplicable events of a small, closed community.